

HABSBURŠKI POPIS STANOVNIŠTVA 1857. GODINE

Ivan Zupanc

Prije 150 godina Habsburška Monarhija je na čitavom teritoriju provela popis stanovništva kojem se odazvalo gotovo 40 milijuna ljudi. To je prvi moderni popis na prostoru današnje Hrvatske.

Temeljni izvor za proučavanje stanovništva su popisi stanovništva. Povijest modernih/suvremenih popisa stanovništva zopčinje u Skandinaviji. Švedska je provela popis 1749. godine, a Norveška 1769. (Peters i Larkin 2002), iako je cjelovit popis u Norveškoj obavljen 1815. godine (Bryan 2004). S obzirom na niz karakteristika popisa u Švedskoj, neki smatraju da je ispravnije računati povijest suvremenih popisa od 1790. godine u SAD-u (Serdar 1953). Međutim, tek prilikom popisa u Belgiji 1846. razrađena su znanstvena načela i metodologija modernih popisa. Taj se popis smatra prvim modernim europskim popisom (Wertheimer-Baletić 1999). Od 19. stoljeća popisi su brzo usvojeni u Europi. Španjolska je provela prvi «pravi» popis 1798, Francuska i Engleska 1801, Grčka 1836, Švicar-

ska 1860, Italija 1861. i Rusija 1897. godine (Bryan 2004). Od kraja 19. st. i početka 20. st. brzo su se proširili na ostale dijelove svijeta.

Prvi popis stanovništva na temelju kojeg je utvrđen broj stanovnika na najvećem području Hrvatske bio je izvršen za vrijeme cara Josipa II., 1785. godine. Poznatiji je kao «jozefinski popis». Cilj tog popisa bio je da se ustanovi stanovništvo sposobno za vojsku. Njime je obuhvaćeno stanovništvo u tadašnjim granicama civilne Hrvatske i Slavonije (Gelo 1987). Nakon toga nije bilo niti redovitih niti potpunih (i sveobuhvatnih) popisa stanovništva u Hrvatskoj. Idući popis proveden je 1805. godine u tadašnjim granicama civilne Hrvatske i Slavonije, no iz njega su bili izuzeti plemstvo, svećenstvo i vojska. Poslije tog popisa u Hrvatskoj se popis nije

provodio (osim u tadašnjoj Vojnoj krajini) gotovo 50 godina. Tako je izvršen popis koji je započeo u ljeto 1850, a završio u ljeto 1851. godine. Nije mu dakle, bio utvrđen «kritični trenutak» već je registrirano stanje u momentu dolaska popisivača. Rezultati nisu bili zadovoljavajući jer je dugo trajao, a svrha mu je bila da se dođe do podloge za nadopunu vojске te do podataka za potrebe općinske i unutarnje državne uprave (Serdar 1951). Sve su to razlozi zbog kojih rezultati nikada nisu službeno objavljeni. To je i posljednji popis s nizom manjkavosti.

Neuspjeh dotadašnjih, a naročito posljednjeg (1850/1851) kojim je bečka administrativna statistika bila nezadovoljna jer je trajao predugo, te sve jača potreba za podacima o stanovništvu, doveli su do priprema za opći popis u čitavoj monarhiji. Godine 1853. pri Ministarstvu unutarnjih poslova sastavljeno je povjerenstvo koje je trebalo sastaviti detaljan plan za budući popis. Povjerenstvo je raspravljalo više godina, te je carski patent (naredba) br. 67 donesen 23. ožujka 1857. kojim je nare-

Reichs-Gesetz-Blatt

für das

Kaiserthum Oesterreich.

Jahrgang 1857.

XV. Stück.

Ausgegeben und versendet am 11. April 1857.

67.

Kaiserliche Verordnung vom 23. März 1857,

welchem für alle Kronländer, mit Ausnahme der Militärbezirke,

mit der Vorschrift für die Vornahme der Volkszählungen.

Ich finde zur gleichmäßigen Regelung des Verfahrens bei den Volkszählungen, über Bewechnung Meiner Minister und nach Anhörung Meines Reichsrathes, der nachstehenden Vorschrift Meine Genehmigung zu ertheilen. Zugleich bestimme ich, daß die erste Volkszählung nach dieser Vorschrift im Jahre 1857 vorgenommen werden soll.

Diese Vorschrift ist von Meinem Minister des Innern und so weit Meine Minister des Aeußern und des Handels, sowie Mein Armee- und Mein Marine-Ober-Commando mitzuwirken berufen sind, von denselben in Vollzug zu setzen.

Wien am 23. März 1857.

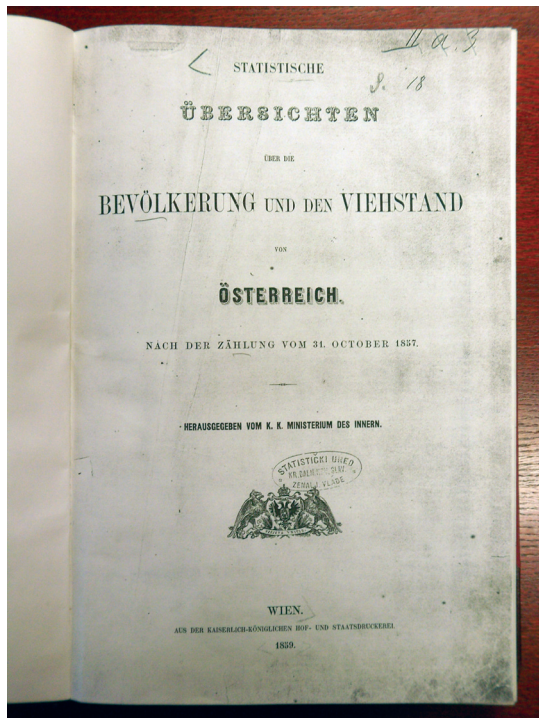
Franz Joseph m. p.

Graf von Durol-Schauenstein m. p.

Freiherr von Bach m. p. Ritter von Loggenburg m. p. Graf Gräune m. p., FML.,
General-Majutant.

Auf Allerhöchste Anordnung
Raufouret m. p.

Sl. 1. Faksimil carske naredbe uključene u Reichs-Gesetz-Blatt, kojom je uređen zakon o izvršenju popisa

Sl. 2. Naslovnica knjige popisa izdane 1859. godine. U originalu: Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857., Kaiserlich-Königlichen Hof und Staatsdruckerei, Wien, 1859. (foto: I. Zupanc)

đen popis za cijelu Habsburšku Monarhiju (Serdar 1951; Gross 1985; Krmac 2001, 2002).

Taj se popis bitno razlikuje od popisa provedenih do tada u tri bitne karakteristike:

1) Vezan je uz određeni dan. Stanovništvo se popisivalo prema stanju 31. listopada 1857. Kontrola i revizija trajale su, po svemu sudeći dva mjeseca. Kritičan trenutak bila je ponoć 31. listopada 1857. Provođenje popisa na određeni dan od iznimne je važnosti za točnost i vjerodostojnost podataka. To je prvi popis na tlu Hrvatske za koji je određen kritični trenutak.

2) Po prvi puta popis nije imao neku specijalnu svrhu (vojnu, financijsku), nego da sazna i predoči odnose stanja stanovništva zemlje, što također pridonosi većoj vjerodostojnosti podataka.

3) Taj je popis bio opći, tj. njime je bilo obuhvaćeno cjelokupno stanovništvo. Osim domaćeg pučanstva – prisutnog i privremeno odsutnog,

Tab. 1. Rezultati popisa 1857. godine

Land/Zemlja	Stanovništvo					
	ukupno popisani	ukupno prisutni	stalno			privremeno prisutni ("stranci")
			ukupno ("domaće")	prisutni	privremeno odsutni	
Böhmen/Češka	5 329 035	4 705 525	4 778 693	4 155 183	623 510	550 342
Bukowina/Bukovina	469 877	456 920	447 095	434 138	12 957	22 782
Dalmatien/Dalmacija	421 038	404 499	415 628	399 089	16 539	5 410
Galizien, östl./Galicija, istočna	3 121 812	3 012 849	3 028 707	2 919 744	108 963	93 105
Galizien, westl./Galicija, zapadna	1 654 623	1 584 621	1 604 159	1 534 157	70 002	50 464
Kärnten/Koruška	369 645	332 456	324 325	287 136	37 189	45 320
Krain/Kranjska	490 842	451 941	467 441	428 540	38 901	23 401
Kroatien-Slavonien/Hrvatska i Slavonija	884 661	865 009	851 516	831 864	19 652	33 145
Küstenland/Primorje	551 162	520 978	507 931	477 747	30 184	43 231
Lombardie/Lombardija	2 900 638	2 843 125	2 835 417	2 777 904	57 513	65 221
Mähren/Moravska	2 029 319	1 867 094	1 878 029	1 715 804	162 225	151 290
Militär-grenze/Vojna krajina	1 082 495	1 064 922	1 062 072	1 044 499	17 573	20 423
Oesterreich, Nieder-/Donja Austrija	1 859 020	1 681 697	1 369 699	1 192 376	177 323	489 321
Oesterreich, Ober-/Gornja Austrija	789 741	707 450	688 294	606 003	82 291	101 447
Salzburg/Salzburg	167 730	146 769	140 197	119 236	20 961	27 533
Schlesien/Šleska	499 437	443 912	462 051	406 526	55 525	37 386
W. Serbien u. T. Banat/Srpska Vojvodina s Tamiškim Banatom	1 569 108	1 540 049	1 526 105	1 497 046	29 059	43 003
Siebenbürgen/Transilvanija (Erdelj)	2 227 314	2 172 748	2 173 704	2 119 138	54 566	53 610
Steiermark/Štajerska	1 126 049	1 056 773	1 010 076	940 800	69 276	115 973
Tirol u. Vorarlberg/Tirol i Vorar- lberg	927 159	851 016	865 553	789 410	76 143	61 606
Ungarn/Ugarska	8 413 453	8 125 785	8 054 471	7 766 803	287 668	358 982
Venedig/Venecija	2 336 913	2 293 729	2 306 875	2 263 691	43 184	30 038
Hierzu das k. k. Militär/Vojnici	652 845	624 989	652 845	624 989	27 856	-
Ukupno	39 873 916	37 754 856	37 450 883	35 331 823	2 119 060	2 423 033

Izvor: Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857., Kaiserlich-Königlichen Hof und Staatsdruckerei, Wien, 1859.

opisivali su se i stranci koji su se u daljnjoj obradi svrstavali u posebne tabele. Naime, stranci su se popisivali na posebne liste određene za njih.

Narodnost se nije iskazivala, dok je 1851. bila predmet popisa. Smatralo se da su ti podaci iz 1851. bili neupotrebljivi jer ispitanici nisu znali odgovor na to pitanje. No stvarne razloge valja tražiti u potiskivanju nacionalnih separatizama. Uvjeti za provođenje popisa bili su bolji nego 1851. jer su posao vodile političke oblasti, kotarevi koji su obuhvaćali manje područje od bivših podžupanija. Ministarstvo unutarnjih poslova čak je 1858. zahtijevalo na temelju stručnog mišljenja ureda administrativne statistike objašnjenja za brojke koje se nisu činile vjerojatnim i postupak protiv popisivača pa i ponovni popis u tim mjestima. No, niti ispravci nisu mogli jamčiti za točnost podataka. Naime, nepismeni stanovnici morali su dati da im obrasce ispune popisivači i svećenici, a oni to nisu mogli obaviti za sve jer je većina stanovništva bila nepismena. Zato su pretežiti dio formulara ispunjavali

polupismeni ljudi koji nisu razumjeli njihov složeni sadržaj. Zbrku i krive odgovore izazvale su i rubrike o zanimanju. Primjerice kategorija «zemljoposjednik» jer su po običajnom pravu svi članovi zadruga bili «zemljoposjednici» (imetak je zajednički). Sezonski radnici na imanjima, i «stranci» (oni koji nisu zavičajni u mjestu popisa) i domaći seljaci često nisu bili popisani. Teškoće je zadavala i kategorizacija prisutnog domaćeg stanovništva, «stranaca» (od kojih su mnogi godinama boravili u određenom mjestu, ali nisu bili zavičajni) te odsutnih domaćih stanovnika za koje se nije moglo utvrditi gdje se nalaze (Gross 1985).

Prema svemu navedenom, popis 1857. imao je i brojne slabosti koje izazivaju oprez pri upotrebi njegovih rezultata. Ipak, habsburški popis stanovništva iz 1857. godine predstavlja prekretnicu jer označava prijelaz s jednostavnog prikupljanja podataka na popise stanovništva s istinskim znanstvenim sadržajem i početak serije habsburških popisa (1869, 1880, 1890, 1900. i 1910).

Literatura:

Bryan, T. (2004): Basic Sources of Statistics, u: The Methods and Materials of Demography (ur. Siegel, J. S.; Swanson, D. A.), Elsevier Academic Press, San Diego, 9-41.

Gelo, J. (1987): Demografske promjene u Hrvatskoj od 1780. do 1981. godine, Globus, Zagreb.

Gross, M. (1985): Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860., ČGP Delo; Globus; Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Krmac, D. (2001): L'Istria nel primo censimento moderno: analisi statistico-demografica, Annales 11 (2), 343-370.

Krmac, D. (2002): Il censimento demografico del 1857: fonte per lo studio della popolazione di Trieste e dell'Istria, doktorska disertacija, Università degli studi di Trieste, Trieste.

Peters, G. L.; Larkin, R. P. (2002): Population Geography: Problems, Concepts, and Prospects, Kendall/Hunt Publishing Company, Dubuque.

Serdar, V. (1951): Popis stanovništva u hrvatskim krajevima godine 1857, Statistička revija 1 (2), 197-208.

Serdar, V. (1953): Uvod u statistiku stanovništva (Demografska statistika), Školska knjiga, Zagreb.

Wertheimer-Baletić, A. (1999): Stanovništvo i razvoj, Mate, Zagreb.

Izvori:

Statistische Übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857., Kaiserlich-Königlichen Hof und Staatsdruckerei, Wien, 1859.

Ivan Zupanc, asistent

Geografski odsjek, Prirodoslovno-matematički fakultet

Marulićev trg 19, 10000 Zagreb, Hrvatska, e-mail: izupanc@geog.pmf.hr